

Folosirea în domenii diverse a conceptului de adevăr face dificilă o definiție ultimă, completă a acestuia. Complexitatea problematicii adevărului și cunoașterii sugerează totuși o soluție. Sunt trei aspecte importante care trebuie interrelaționate: cercetarea formelor cunoașterii, expunerea concepțiilor despre adevăr și respectiv evidențierea legăturii dintre adevăr și eroare. Acestea nu epuizează obiectul, dar oferă elementele necesare unei descoperiri treptate a unui posibil răspuns la întrebările „Ce este Adevărul?”, „Ce este Cunoașterea?”.

1) PROBLEMELE CUNOAȘTERII UMANE. A) ORIZONT: FORMELE CUNOAȘTERII

Prin opinie se înțelege, de obicei, o propoziție prin care exprimăm o cunoștință, de exemplu: „Acest măr este roșu” sau „Toate numerele pare se divid cu 2”. Pentru a enunța opinia „Acest măr este roșu” era necesară o cunoaștere prin simțuri a lucrului din realitatea exterioară. Pentru a enunța opinia „Toate numerele pare se divid cu 2” era necesară o cunoaștere a unor adevăruri matematice.

Prima formă de cunoaștere se numește *cunoașterea lucrurilor* sau *cunoașterea a posteriori*, adică derivată din experiență. Caracteristic unei astfel de cunoașteri este faptul că sursa ei o constituie experiența și că propozițiile sau judecățile prin care o exprimăm nu sunt necesare. De exemplu, opinia „Acest măr este roșu” are ca sursă experiența senzorială a lucrului „măr”; în al doilea rând, proprietatea afirmată despre măr - faptul de a fi roșu - nu aparține în mod necesar mărului, întrucât merele pot fi galbene.

Cea de-a doua formă de cunoaștere se numește *cunoașterea adevărului* sau *cunoașterea a priori*, adică nederivată din experiență. Caracteristic unei astfel de cunoașteri este faptul că sursa ei o constituie rațiunea și că judecățile prin care o exprimăm sunt necesare. De exemplu, „Toate numerele pare sunt divizibile cu 2” este un adevăr matematic care nu are nici o legătură cu experiența; mai mult, proprietatea afirmată despre numerele pare este necesară, întrucât numerele pare nu pot fi decât divizibile cu 2.

BERTRAND RUSSELL (1872–1970) consideră că există două forme de cunoaștere: cunoașterea lucrurilor și respectiv cea a adevărurilor. Dacă prin lucru se înțeleg date senzoriale, amintiri, gânduri, atunci, această *cunoaștere a lucrurilor* este una care constă în experiența nemijlocită. A fi imediat conștient fie de datele senzoriale pe care subiectul le deține în prezent, fie de amintirile din trecut înseamnă a cunoaște în mod nemijlocit. Mai mult, obținerea prin introspecție a conștiinței gândurilor, trăirilor particulare sau conștiința ideilor generale ca albeața, diversitatea... întregesc clasa cunoștințelor obținute prin experiență nemijlocită. Dacă prin lucru se înțelege însă obiectul fizic sau mintea altor oameni, cunoașterea acestora este o *cunoaștere prin descriere* care depășește limitele experienței nemijlocite. De exemplu, a cunoaște un obiect înseamnă a numi o clasă de proprietăți care individualizează acel obiect. Prin urmare, cunoașterea prin descriere este una prin nume și cuvinte comune: omul, omul cu masca de fier, etc.

Cunoașterea adevărurilor este una a principiilor generale, a legilor gândirii (principiul identității, contradicției sau terțului exclus), intuite într-un mod nemijlocit. Spre deosebire de cunoașterea prin experiență nemijlocită, cunoașterea adevărurilor nu este determinată de experiență, ci este a priori, adică dobândită înainte oricărei experiențe: „...am văzut că există două feluri de cunoaștere: cunoașterea lucrurilor și cunoașterea adevărurilor.” ... „Vom spune că avem experiența nemijlocită a oricărui lucru de care suntem direct conștienți, fără intermedierea vreunei inferențe sau vreunei cunoașteri de adevăruri.” ... „Vom spune că un obiect este cunoscut prin descriere, atunci când știm că este așa și așa-ul, adică atunci când știm că există un obiect, și nu mai multe, care are o anumită proprietate; în general, va fi implicit că nu cunoaștem acest obiect prin experiență nemijlocită.” ... „Cunoașterea imediată de adevăruri poate fi numită cunoaștere intuitivă, iar adevărurile cunoscute în acest fel pot fi numite adevăruri intrinsec evidente. Printre aceste adevăruri se numără cele care pur și simplu enunță ceea ce este dat în simțuri, și de asemenea anumite principii logice și aritmetice abstracte și (deși cu mai puțină certitudine) anumite propoziții etice.” (Problemele filosofiei)

IMMANUEL KANT (1724–1804) consideră că orice cunoaștere începe cu experiența, dar ea nu previne total din experiență. Aceasta înseamnă că există cunoștințe empirice care sunt derivate din experiență, exprimate în judecăți a posteriori și respectiv cunoștințe absolut independente de orice experiență, exprimate prin judecăți

a priori. O altă distincție necesară înțelegerii problemelor cunoașterii umane este aceea între judecăți analitice și judecăți sintetice. Într-o *judecată analitică*, predicatul nu adaugă nici o proprietate subiectului, ci doar descompune conceptul subiectului, îl explicitează. De aici, judecățile analitice se mai numesc și explicative. Dimpotrivă, predicatul unei *judecăți sintetice* adaugă o proprietate care nu era conținută deja în subiect. Prin judecăți sintetice, cunoașterea noastră crește de aceea ele mai sunt numite și extensive. Kant sintetizează cele două tipuri de cunoaștere analizate până acum (cunoașterea a posteriori și cunoașterea a priori) în *cunoașterea sintetic-a priori*, prin care, folosindu-ne de principii, extindem cunoștințele noastre a priori. Unui subiect îi adăugăm prin gândire un predicat, o proprietate nouă, dar relația dintre subiect și proprietate afirmată prin predicat este necesară. Un bun exemplu de cunoaștere sintetic a priori îl constituie cunoașterea exprimată prin axiomele matematicii sau prin legile științelor naturii.

„Oricare ar fi însă originea judecăților sau forma lor logică, există o deosebire între ele din punctul de vedere al conținutului, și anume aceea că ele sunt fie pur explicative, adică nu adaugă nimic la conținutul cunoașterii, fie extensive, cu alte cuvinte, sporesc cunoașterea noastră; primele vor putea fi numite judecăți analitice, iar celelalte judecăți sintetice” (Prolegomene) „... putem spune cu certitudine că o anume cunoaștere sintetică pură, a priori, este reală și ne este dată, și anume matematica pură și fizica pură: căci amândouă cuprind propoziții care sunt recunoscute în genere, fie ca apodictic sigure numai prin rațiune, fie din experiență, prin consimțământul general, și totuși ca independente de experiență.” (Critica rațiunii pure)

B) LIMITE: CUNOAȘTERE ȘI INTERPRETARE

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844–1900). Cele două forme de cunoaștere: cea a lucrurilor (a posteriori) și cea a adevărilor (a priori) sunt considerate în mod tradițional ca fiind forme de cunoaștere dezinteresată, obiectivă. Nietzsche va pune sub semnul întrebării această pretenție: din punctul de vedere al unei analize psihologice este cunoașterea dezinteresată sau este, de fapt, o atitudine motivată de afecte ascunse ale sufletului? Cunoașterea lucrurilor găsește certitudinea în experiența senzorială. De fapt, consideră Nietzsche, nu există experiență senzorială pură, ci aceasta este deja interpretată. Experiența senzorială, pentru a fi cunoaștere, trebuie tradusă în termeni, concepte sau teorii. Prin urmare, relația dintre cunoaștere și experiență senzorială nu este imediată, ci mediată prin termeni, concepte care modifică conținutul experienței senzoriale. În al doilea rând, nici cunoașterea adevărilor nu este una dezinteresată. Deși are ca obiect principiile gândirii, legile logice, concepte (precum Adevărul, Dumnezeu), Nietzsche consideră că acestea sunt doar ficțiuni, perspective care asigură un mod de a privi viața. Ele sunt necesare întrucât viața are nevoie de evaluări și aparențe.

„Împotriva pozitivismului ce rămâne la nivelul fenomenelor având lozinca «doar faptele există», aș replica: nu, tocmai faptele nu există, există doar interpretări. Nu putem stabili nici un fapt «în sine»: poate că este chiar o absurditate să vrei așa ceva.” (Voința de putere) „... omul nu ar putea trăi fără a admite ficțiunile logice, fără a reduce realitatea la măsura lumii pur imaginare, a Necondiționatului, a identității, fără o neîncetată falsificare a lumii prin noțiunea de număr pentru că renunțarea la judecățile false ar însemna renunțarea la viață, negarea vieții.” (Dincolo de bine și de rău)

2. CONCEȚII ALE ADEVĂRULUI.

TEORII DESPRE ADEVĂR. Două mari interogații filosofice pot fi formulate despre conceptul de adevăr: „Ce este adevărul?” și „Când deținem adevărul?”. Prima vizează natura sau esența adevărului, iar la cea de-a doua se răspunde stabilind condițiile (sau criteriile) pentru ca o opinie să fie adevărată. Astfel, despre *esența* adevărului a fost concepută teoria adevărului corespondență, iar despre *criteriile* adevărului unei opinii au fost concepute teoria adevărului coerență și teoria pragmatistă.

În *teoria adevărului corespondență* valorile de adevăr aparțin judecăților care descriu realitatea. Adevărul sau falsitatea nu sunt în lucruri, ci în judecăți, dar se stabilesc prin confruntarea cu realitatea. Altfel spus, o opinie ca „zăpada este albă” este adevărată dacă și numai dacă zăpada este albă.

Însă, în anumite cazuri (când termenii corespondenței nu mai există sau sunt complecși – exemplu: țarul Rusiei, numerele infinite), teoria adevărului corespondență nu funcționează. De aceea, *teoria adevărului coerență* consideră că adevărul unei opinii nu se întemeiază prin apel la ceva exterior opiniei, ci pe implicarea

opinie într-un sistem de opinii al căror adevăr a fost deja acceptat. *Teoreticienii ai coerentismului*: G. W. Leibniz (1646-1716); G.W.F. Hegel, (1770-1831); F. H. Bradley (1846-1924); B. Blanshard (1892-1987).

Teoria pragmatistă – se concentrează asupra sublinierii importanței adevărului pentru experiență. Adevărul nu este un concept imuabil, etern, ci este doar o consecință a succesului în practică a unei idei. În măsura în care o idee, aplicată în experiență, se dovedește benefică, funcționează ca o regulă de acțiune, ea este una adevărată.

TOMA DE AQUINO (1225–1274) prelucrează, în contextul filosofiei medievale, teoria adevărului corespondență a lui Aristotel. În formularea inițială, aristotelică, adevărul și falsitatea nu sunt în lucruri, ci aparțin judecăților. Thoma situează existența lucrurilor între inteligența creatoare - Dumnezeu - și inteligența umană. Între Adevărul lui Dumnezeu și adevărul cunoașterii umane, lucrurile există. Ele nu dețin în sine adevăr, ci concepțiile despre ele sunt denumite ca adevărate sau false, după cum corespund lucrurilor. Prin orice concepție sau propoziție, prin predicat, inteligența umană atribuie un mod de a fi unei realități. Corespondența dintre modul de a fi, în inteligență, ca predicat, și respectiva realitate determină adevărul acelei propoziții sau concepții. De exemplu, în propoziția „Acest măr este roșu”, modul de a fi al subiectului „mărul” ca predicat, în inteligență, este că are proprietatea de a avea culoarea roșie. Propoziția este adevărată dacă realitatea cunoscută prin inteligență, și nu prin simțuri – care nu pot cunoaște adecvat realitatea – are printre obiecte pe cele care întrunesc proprietatea de a fi măr și anume roșu. „... e necesar ca inteligența, în virtutea facultății sale de cunoaștere, să fie adevărată, în măsura în care posedă reprezentarea realității cunoscute, care reprezintă forma ei, întrucât posedă capacitatea de cunoaștere. Pe baza acestui considerent, adevărul se definește prin conformitatea inteligenței cu realitatea.” „În consecință, adevărul în mod primordial rezidă în inteligență. În mod secundar se află în lucruri în măsura în care sunt corelate cu inteligența considerată drept principiul lor.” (*Summa Theologiae*)

KEITH LEHRER (1926–). Spre deosebire de teoria corespondenței pentru care valoarea de adevăr era un rezultat al confruntării enunțului cu realitatea, teoreticienii coerenți ști stabilesc valoarea de adevăr a unei opinii raportând-o la un sistem de opinii deja acceptat. Compararea enunțului cu realitatea nu mai putea funcționa ca unic criteriu al adevărului, întrucât există situații în care corespondența nu se poate aplica: de exemplu, pentru enunțurile despre probabilități sau despre trecut. De aceea, se consideră că *valoarea de adevăr a unei opinii* depinde de relația logică a acesteia cu alte opinii: în măsura în care opinia este consistentă cu celelalte, adică nu le contrazice, și este implicată de acestea, ea este *adevărată*; în măsura în care opinia este contradictorie cu sistemul de opinii și nu implică și nici nu este implicată de celelalte opinii, ea este *falsă*. Adevărul este o consecință a raportării unei opinii la alte opinii care formează un sistem; însă condiția necesară pentru ca anumite opinii să formeze un sistem este aceea de a oferi o imagine completă a lumii. Deci, *opiniile adevărate* sunt doar acelea care fac parte dintr-o *abordare totalizatoare a realității*. Potrivit lui Lehrer, un subiect cunoscător deține un grup de cunoștințe deja acceptate. Pe baza acestuia, subiectul consideră o opinie ca fiind coerentă, deci adevărată, dacă nu contrazice celelalte cunoștințe. Nucleul de cunoștințe deja admise, Lehrer îl numește *sistem al acceptării*. Acesta nu este ultim, dogmatic, ci mereu în schimbare ca urmare a noilor date și a efortului de a deosebi adevărul de eroare. Sistemul acceptării înglobează o nouă informație în funcție de relația de coerență pe care o are cu acest sistem. Dacă există mai multe informații concurente, este acceptată aceea noncontradictorie cu sistemul acceptării și rezonabilă (adică: prin care se obține adevărul și se elimină eroarea).

Un alt criteriu al coerenței este *jocul întemeierii*: între un proponent și un sceptic se desfășoară un dialog asupra acceptării sau neacceptării unei opinii; victoria proponentului în argumentare determină opinia drept coerentă cu celelalte, iar victoria scepticului determină incoerența cu sistemul acceptării.

„*Întemeierea este coerența cu un sistem prealabil. În acest scop, am pus accentul pe acceptare ca noțiune centrală. Este vorba de ceea ce acceptăm în interesul de a obține adevărul și de a evita eroarea, adică de sistemul acceptării, cel care constituie sistemul prealabil în chestiune. Coerența cu propriul sistem al acceptării este determinată de ceea ce este rezonabil pentru a fi acceptat pe baza acestui sistem (...). „Nu este suficient ca cineva să accepte o opinie pe baza propriului sistem al acceptării pentru ca aceasta să fie mai rezonabilă decât opiniile concurente. O persoană trebuie să dispună de o anumită informație astfel încât o asemenea acceptare să fie un ghid demn de încredere în drumul spre adevăr. Ținta acceptării este de a obține adevărul și de a evita eroarea cu privire la un anumit lucru acceptat.” (Cunoașterea)*

WILLIAM JAMES (1842–1910) consideră că orice reguli, criterii ale adevărului care au fost derivate independent de experiență, precum cele ale corespondenței sau ale coerenței, sunt inutile. Claritatea și distincția ideilor, adevărul-corespondent cu faptele sunt doar concepte goale, fără sens pentru viața cotidiană. Dimpotrivă, arată James, calitatea de adevăr a unei opinii sau credințe constă în statutul ei de regulă de acțiune. Altfel spus, pragmatismul indică ideile adevărate după succesul acestora în experiență. Ideile au o funcție pragmatică, adică ele orientează o anumită acțiune către succesul acesteia. O idee este adevărată atât timp cât poate aduce profit, atât timp cât poate orienta o acțiune umană către obținerea unui bun oarecare sau către rezolvarea unei probleme. Deci o idee nu este adevărată independent de experiență; abia aplicarea ei în concret, consecințele ei benefice în practică îi acordă valoarea de adevăr. Adevărul este urmarea testării unei idei în experiență; cunoașterea oferă instrumente utile vieții practice.

„Pragmatismul se agață de fapte și de realitatea concretă, el studiază adevărul în acțiune și cazuri particulare și apoi generalizează. Adevărul, pentru el, devine categorie care rezumă idei de orice fel, dar de o valoare activă care acționează în cadrul experienței.” (Ce Înseamnă pragmatismul)

„În momentul în care pragmatistul își pune o astfel de întrebare [Care este valoarea în bani - gheață a adevărului], el știe răspunsul: ideile adevărate sunt acelea pe care le putem asimila, valida, corobora sau verifica. Ideile false sunt cele pentru care nu putem proceda astfel. Aceasta este diferența practică la care conduce faptul de a deține idei adevărate; aceasta este semnificația adevărului, pentru că acesta este adevărul cunoscut nouă.” (Concepția pragmatistă a adevărului)

FALSITATE ȘI EROARE

BARUCH SPINOZA (1632–1677). Conform gândirii creștine, lumea este o creație a unui Dumnezeu atotputernic și atoatecunoscător. Dacă tot ceea ce există poartă pecetea perfecțiunii divine, este adevărat, cum se explică totuși prezența falsității, a erorii în gândire și în viață? Spinoza răspunde la această întrebare, deosebind între trei tipuri de cunoaștere umană: imaginativă, prin idei adecvate și intuitivă. *Primul nivel de cunoaștere* aparține celor care nu cunosc natura lucrurilor. Prin imaginație, oamenii nu cunosc realitatea; cunoașterea este absentă, ceea ce generează falsitatea. Cu alte cuvinte, *falsitatea este absența temporară a cunoașterii*. Falsitatea nu are o realitate care să-i corespundă, așa cum adevărului îi corespunde o realitate, ci ea este *lipsă a cunoașterii*. Al doilea nivel al cunoașterii este cel al cunoașterii realizate prin idei adecvate care exprimă natura lucrurilor. Ultimul nivel științific - este cunoașterea în mod adecvat a esenței lucrurilor. Se atinge astfel cunoașterea supremă a realității, cunoaștere derivată din ideea adecvată despre esența lui Dumnezeu.

KARL R. POPPER (1902-1994) valorifică eroarea din punctul de vedere al progresului științei, al cunoașterii în general. Ne confruntăm deseori în istoria științei cu teorii respinse de către altele mai complexe în explicația pe care o oferă, pentru ca și acestea, la rândul lor, să fie negate, mai târziu. De exemplu, teoria lui Ptolemeu a fost infirmată de cea a lui Newton, care, la rândul ei, a fost respinsă de cea a lui Einstein. Deci, despre adevărul unei teorii nu putem fi siguri niciodată, ci suntem siguri numai de falsitatea ei, și anume atunci când este respinsă de un test științific. O astfel de *concepție* asupra cunoașterii (științifice) este *una failibilistă*. Pentru un failibilist nu există criterii ale adevărului, pentru că nu suntem omniscienți, ci există *criterii doar ale erorii, ale falsității*. Unul dintre aceste criterii este *testul de infirmare* prin care se încearcă să se demonstreze falsitatea unei ipoteze științifice, supunând-o unor experimente care, aparent, o contrazic.

Cu cât o ipoteză rezistă încercărilor de infirmare, cu atât suntem determinați să o acceptăm, însă niciodată ca adevărată. Pentru că se pot ivi alte ipoteze care au rezistat mai mult testelor de falsificare. *Eroarea* devine astfel *criteriul progresului cunoașterii*, tot ceea ce rezistă metodei critice de eliminare a erorii sporește și lărgeste câmpul cunoașterii. Schema popperiană a cunoașterii: plecând de la problema-mamă (PI), încercăm o tentativă teoretică (TT) de explicare a ei, prilej cu care eliminăm erorile (EE) prin intermediul testelor critice și, în finalul cunoașterii, ajungem la problema - fiică (P2) mai complexă decât cea inițială.

„Întreaga schemă indică faptul că pornim de la o problemă, fie teoretică, fie practică, pe care încercăm să o rezolvăm prin producerea unei teorii ipotetice care constituie totodată soluția noastră ipotetică; aceasta este deci faza încercării. Apoi supunem teoria noastră testării, încercând s-o infirmăm: aceasta este metoda critică a eliminării erorilor. Ca rezultat al acestui întreg proces apare o nouă problemă, P2 (sau poate mai multe noi probleme). Progresul realizat, echivalent cu creșterea cunoașterii noastre, poate fi de regulă estimat

prin măsurarea distanței dintre P 1 și P 2, după care vom ști dacă am înregistrat vreun progres. Pe scurt, conform schemei noastre, cunoașterea începe cu probleme și sfârșește (în măsura în care ea se sfârșește vreodată) cu probleme.” (Cunoașterea și problema raportului corp - minte)

Dicționar:

Introspecție - proces de observație care permite accesul direct la operațiile minții cuiva cu scopul de a descoperi legile care guvernează acea minte [introspicere (lat): a privi înăuntru];

Perspectivism: teorie care consideră că nu există cunoaștere pură, ci doar cunoaștere determinată de un anumit punct de vedere, și nici cunoaștere care să includă toate punctele de vedere.

termenul de pragmatism este folosit pentru prima dată de Charles Peirce (1839-1914) pentru a desemna o gândire empirică, care se bazează și se aplică la experiență [*pragma* (gr.): acțiune].

Failibilism: teorie care consideră că nu există adevăruri ultime, definitive, pentru cunoaștere (în special cea științifică), ci doar grade de corectitudine.